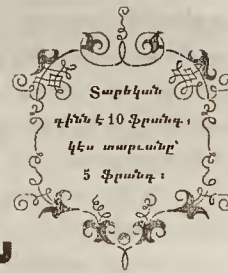

ԵՐԱՅԻՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Տ .

1863

Զ . Հ Ա Տ Ո Ր

ՆԱԽԱԿԱՆ ՎԵՐԱՐՈՅԺԸ Բ .

Եւ անտառին ստորոտը՝ լեռանց պատառուածի մը մէջ կը հանգչի Պատէնվիլէր քաղաքը, որուն շրջակայքը՝ կարծես թէ մասնաւորապէս երկրաւոր դրախտը ստորագրել ուզող բանաստեղծի մը օրինակ ըլլալու համար շինուած են: Քաղաքին առջեւը հորս կողմանէ լեռներով պատած, գեղածիծաղ ու կանաչազարդ ձոր մը կը տարածի, որն որ հանքային ջրերուն բուսցուցած գոյնագոյն ծաղիկներովը՝ կարծես թէ արեւուն առջեւը պարզած նկարակերտ թաւիչ մըն է, որուն վրայ արեւուն ճառագայթները զարկած ատեն՝ երբին երբին գոյներով կը փախիլայ: Չորին այնչափ ընդարձակ չըլլալն ալ անոր գեղեցկութիւնը կրկնապատիկ կ'աւելցնէ. վասն զի աչքը մէկ նայուածքով կրնայ տեսնել աս բնութեան սքանչելիքը, ահանջն ալ մէկ անգամով կրնայ լսել ասդին անգին ծառերուն վրայ ոստոստող թռչուններուն անոյշ գայլայլիկն ու անոնց քաղցր երգին հետ միացող առուակներուն մրմունջը: Բնութեան ամենագեղեցիկ մարգարիտներէն մէկն է՝ զող աս պզտիկ տեղւոյն ամենեւին բան մը չի պակսիր. այնպէս որ կարծես թէ բնութիւնը զանիկայ զարդարելու մասնաւոր ջանք ըրած է, եւ զանազան տեղեր առանձին առանձին սիւռած այլեւայլ գեղեցկութիւնները՝ հոն ի մի ամփոփած, քովէ քով դիւղած է:

Պատէնվիլէր, ինչպէս անունն արդէն կը ցուցնէ, բաղանեաց տեղ մըն է: Հին ժամանակները հռոմայեցիք հոն ամրութիւններ շինած էին, որոնց հետքերը ճամբորդները մինչեւ հիմայ կը տեսնեն: Իսկ հիմայ բաղանեաց տեղ է միջակ մարդիկներու, որոնցմէ ոմանք շատ մեծ ծախք ընել չուզելով եւ

կամ չկրնալով, ոմանք ալ չուզելով ուրիշ հոչակաւոր բաղանեաց տեղերը ժողովուող մեծամեծ ու հարուստ մարդիկներուն մէջ մտնել, հոն կը ժողվուին, ուր թէ նոյն տեղերուն պէս եւ գուցէ անոնցմէ աւելի առողջարար ջրեր կը գտնեն, եւ թէ ինչպէս վերը դրուած նկարագրէն կ'իմացուի, անոնցմէ խիստ քիչերուն վրայ տեսնուած բնական գեղեցկութիւնները կը վայելեն:

Ինչպէս անտարակոյս շատերուն ծանօթ է, աս կերպ բաղանեաց տեղերը գացողներուն ոչ ամէնը եւ ոչ ալ մեծագոյն մասն իրենց հիւանդութիւններուն դարման գտնելու համար կ'երթան, հապա պարզապէս իբրեւ զբօսանայ. եւ գեղադնացութեան տեղ. որովհետեւ ան տեղերը բնութեան սքանչելի տեսարանները վայելէն զատ, սովորաբար ամէն մարդ հոն ժողովուող բաղանութեան մէջ իրեն յարմար ընկերներ կը գտնէ, որոնց հետ ժամանակը հաճութեամբ կ'անցընէ: Առանց ամէն կողմ պտտելու՝ զանազան աղբերէ մարդիկներու հետ տեսնուելով՝ անոնց բնաւորութիւնը ճանչնալու համար ալ, շատ յարմար են աս բաղանեաց տեղերը. ինչու որ հասարակօրէն գէթ նշանաւորներուն մէջ ամէն ազգէ մարդիկ կը գտնուին:

Մեր պատմութեան թեյը նորէն յառաջ վարելու սկսած ատեննիս, Պատէնվիլէրի Գալլիէրէն անուն պանդոկը բնակող հիւրերը պանդոկին անմիջապէս կից եղող ծառուղւոյն տակը ժողված էին: Նոյն միջոցին պանդոկէն ելլելով՝ իրենց քովն եկաւ Բերսգոֆ տիկինը. եւ զամէնքը յանուանէ բարեւելէն ու առողջութեան վիճակին հարցնելէն ետքը՝ նստեցաւ, եւ խօսակցութիւնը՝ որն որ իր գալովն ընդմիջած էր, նորէն ընթացքը սկսաւ:

Ես աս Մորբէթ օրիորդին վարմունքն արտաքոյ կարգի բան մը կը համարիմ, ըսաւ հոն նստող տիկիններէն մէկը: Գաստիարակուհւոյ կամ գայեկի մը հետ առանձին հոս գալն ինչ պատշաճութիւն ունի:

Ասիկայ ձեր կարծածին չափ արտաքոյ կարգի բան մը չէ, պատասխանեց անդիէն ուրիշ տիկին մը, որն որ անգղիական սովորութեանց քաջածանօթ կը համարուէր, անոր համար՝ վասն զի իր էրիկն ան

գողական լրագրոյ մը բաժանորդ գրուած էր. պէտք է մտածել որ Մորբէթ օրիորդն Անգղիացի է: Արդ Անգղիացի օրիորդները շատ անգամ այսպէս հասան առած դայեկի մը հետ ճամբորդութիւն կ'ընեն: Աղբին սովորութիւնն աս է:

Ինչ անպատշաճ սովորութիւն, գոչեց Բերս-գոֆ տիկինը:

Բայց քանի մ'օրէն վեր, ըսաւ Երրորդ տիկին մը, իրեն հետ եկաւ միացաւ Պր. Պէօնս, որուն համար կ'ըսէ թէ իր ընտանեաց անդամներէն մէկն է: Բայց...

Լուսութիւն, գոչեց Բերսգոֆ տիկինը. ահաւասիկ Պր. Երրորդ Լոնէ:

Իրօք Երրորդ Լոնէ ծառուղւոյն մէկալ ծայրէն կ'երեւար: Կամաց կամաց յառաջ եկաւ, եւ զամէնքը բարեւելով, գնաց՝ առանց խօսք մ'ըսելու առանձին նստարանի մը վրայ նստեցաւ:

Երիտասարդին գալովը յառաջուան խօսակցութիւնը կտրուելէն վերջը, հազիւ մէկ երկու անկապ խօսք եղաւ. որովհետեւ անիկայ խիստ մտախորհ կ'երեւար, եւ ընկերութեան յառաջուան անձինքներուն՝ զինքն իրենց խօսակցութեան մասնակից ընելու համար ըրած ջանքերը պարապ կ'երթային: Այսպէս սով քառորդի մը չափ ատեն անցաւ, որ միջոցին նաւական վերաբուժին կեցուածքէն յայտնի կը տեսնուէր թէ միայն մարմնով ներկայ է, եւ բոլոր մտածմունքն ուրիշ նիւթերով զբաղած է:

Բայց իր մտադրութիւնը մէկէն գրգռեցաւ, երբ որ Բերսգոֆ տիկինը՝ դէպ ի պանդոկին մէկալ կողմը նայելով, Ահաւասիկ Մորբէթ օրիորդը, գոչեց, Պր. Պէօնսին հետ:

Լոնէ մէկէն ցաղքեց ոտք ելաւ: Մորբէթ օրիորդը հոնտեղաց սովորութեան համաձայն՝ իշու մը վրայ հեծած, պանդոկին դրան առջեւը հասած էր: Նոյն օրիորդը զերիտասարդը տեսնելուն պէս՝ կաս կարմիր կտրեցաւ, եւ ձեպով մը էշէն վար ցաղքելով, առանց ընկերին սպասելու՝ պանդոկ մտաւ:

Պր. Պէօնս զարմացած չորս կողմը կը նայէր, օրիորդին խռովութեան պատճառն իմանալու համար: Բայց երբ որ դեռահասակ Գաղղիացին տեսաւ, որն որ անկէ քանի մը քայլ հեռու՝ անշարժ ու գոյնը նետած կեցած էր, շուտ մը բանն իմացաւ, եւ տրժգոհ կերպով մը դուրսը շարժելով, սկսաւ պանդոկին սանդուղներէն վեր ելնել:

Լոնէ ետեւէն վազելով, բազկէն բռնեց, եւ այլալուծեամբ մը, Պարոն ըսաւ, ձեզմէ խնդրոյ մը մեկնութիւնը կը խնդրէի:

Անգղիացւոյն կերպարանքը զուարթութիւն մը զգեցաւ, իբրեւ թէ ինք ալ աս հարցման կը սպասէր:

Չեր հրամանին պատրաստ եմ, պատասխանեց:

Այսպէսով նորէն դուրս ելաւ, եւ երկուքը մէկտեղ դէպ ի պարտեղին ներսի կողմը սկսան երթալ:

Քիչ մը ճամբայ ընելէն ետքը, երբ որ Լոնէ տեսաւ որ խօսածնին չեկրնար մէկը լսել, յանկարծ կանկ առաւ, եւ ընկերին դառնալով, Կարծեմ, ըսաւ, ձեզի հետ խօսելու նիւթս կը կռահէք:

— Կարծեմ թէ:

— Չէք կրնար չգիտնալ, շարունակեց Լոնէ, Մորբէթ օրիորդին նկատմամբ ունեցած զգածմունքներս: Նոյն օրիորդը զձեզ իբրեւ իր խորհրդականը կը նկատէ. անոր համար ձեզմէ միայն կրնամ իր վրայ տեղեկութիւն ընդունիլ: Չեր գալէն ետքը իր ընթացքին փոխուելուն վրայ մէկ երկու անգամ իրեն հարցում ըրի. սակայն ինք այլայլելով եւ ձեր անունը մէջը խառնելով, այնպիսի պատասխաններ տուաւ, զորոնք չկրցայ հասկընալ: Ուստի կ'աղաչեմ ըսէք, ինչո՞ւ ձեր հոս գալովն օրիորդին վրայ այնպիսի մեծ փոփոխութիւն եղաւ: Ինչո՞ւ ինծմէ կը խորշի. եւ վերջապէս միտքս յայտնի ըսելու համար, ինչո՞ւ ինծի ըսելէն ետքը՝ որ աս առտու չեկրնար դուրս ելնել, ետքէն միտքը փոխեց եւ ձեզի հետ դուրս ելաւ:

Մէկ անգամէն շատ բան մէկտեղ կը հարցնէք, պատասխանեց Պր. Պէօնս պաղութեամբ մը. որով անկարելի կ'ըլլայ զձեզ մէկէն գոհ ընել: Ուստի եւ ձեր վերջին հարցումէն սկսելով, աս կ'ըսեմ որ Մորբէթ օրիորդին հետ առանձին խօսելու հարկաւորութիւն ունենալով, մէկտեղ դէպ ի Սեւ անտառ գացինք:

— Ուրեմն՝ Աս առտու դուրս պիտի չելլեմ ըսելը՝ զիս խաբելու համար է եղեր:

— Աւելի ըսէք որ իր մերժումը մեղմացնելու համար է եղեր: — Գարծեալ իմ հոս գալէս վեր օրիորդին ձեզի հետ յառաջուան պէս չվարուելուն եւ ձեզմէ քաջուելուն վրայ կը քանքատիք: Սակայն եթէ աղէկ մտածելու ըլլաք, կը տեսնէք որ ինք զինքն այնպիսի վիճակի մ'որոշելէն յառաջ, որմէ կը կախուի իր բովանդակ կենաց երջանկութիւնը, հարկ է որ զձեզ ճանչնայ:

Չեմ գիտեր որ արդեօք ձեր միտքն աղէկ կը հասկընամ, Պարոն, ըսաւ Լոնէ՝ սաստիկ կարմրելով ու այլայլելով. սակայն եթէ ասով վիճակիս վրայ տեղեկութիւն կ'ուզէք, պատրաստ եմ տալու:

— Ես ալ պատրաստ եմ մտիկ ընելու:

Ես Պրիդայնցի պատուաւոր ընտանիքի մը զաւակ եմ: Հայրս կրկնայարկ նաւու մը նաւապետ էր ու Պրէսթ քաղաքը մեռաւ: Տասնութից տարեկան եղած ատենս՝ որք մնալով, իբրեւ վերաբոյժ՝ նաւական զօրաց մէջ մտայ: Հազիւ մէկ ու կէս տարի կայ, որ նոյն պաշտօնը թող տուած եմ: Իսկ ընչիցս վիճակին գալով... (հոս Լոնէին ձայնը քիչ մը դողդոջաց) այլեւայլ դրամասեղաններու մէջ 400,000 ֆրանկ ունիմ: Պատրաստ ալ եմ ըսածիս ստուգութիւնն ապացոյցներով հաստատելու:

Պիտի շարունակուի:

ՎԵՐԱԳՐՈՒՄ

Խոսակցի համառոտ պատմությունը :

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ գաղղիական մեծ յեղափոխութեան տունէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը :

Ս. Մ Ի Ջ Ո Յ
1789—1815.

Ամէն բողոքները, տրտունջներն ու ազդարարութիւնները շահ մը չընելով, իրենց այս տխուր վիճակին մէջ առաջ կ'երթային մինչեւ 1809ին սկիզբները : Նոյն տարի Նաբոլէոն Աստրիայի դէմ պատերազմի մէջ գլխաւորութեամբ երկրորդ անգամ Վիեննա մտած ըլլալով, հոնից (Մայ. 17.) հրովարտակ մը հանեց, որով կը հրատարակէր թէ Եկեղեցւոյ տէրութեան մնացած երկիրներն ալ Գաղղիայի կայսրութեան տակ մտած ու անոր հետ միացած են . քահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը վերջացած դադարած է ու Հռոմ (գաղղիական) կայսերական ազատ քաղաք է : Աս վճռոյն համեմատ Գաղղիացիք (Յունիս 9.) բոլոր Հռոմ դրաւեցին ու թնդանութիւններու ձայներով նոյնը բոլոր աշխարհի հրատարակեցին : — Պիոս Է. քահանայապետը իբրեւ արդար իշխան չէր կրնար ալ լռել ու իր լռութեամբն իբրեւ թէ աս յափշտակութիւններուն հաւանիլ : Անոր համար ի հարկէ ստիպուած (Յունիս 10.) եկեղեցական մեծ նշովից վճիռը հրատարակեց այն ամէն անձանց վրայ, որոնք եկեղեցւոյ ու անոր ժառանգութեան դէմ այս անիրաւութիւններն ըրած էին :

Աս վճիռները դուրս տրուելէն ետքը՝ Նաբոլէոն այնպէս կը ցուցնէր որ զանոնք կամ այն նշովքը բանի մը տեղ չիդնէր . ի վերայ այս ամենայնի իր ընթացքէն յայտնի կը տեսնուէր՝ որ ներքուստ զանիկայ շատ ծանրակշիռ բան կը սեպէր ու անոր հետեւանքն աղէկ կը ծանցար . ուստի Հռոմ իր պաշտօնեաներուն հրաման խաւրեց որ զՊիոս Է. ստիպէն իր տուած նշովքն ետ առնելու : Քահանայապետն իրեն ըլլալու բռնութիւնը յառաջընէն դուշակելով, իր պալատին ներքին կողմը քաշուեցաւ ու գլխաւոր դռները որմով դոցել տուաւ : Բայց (Յուլ. 5.) գիշերանց սրիկայից բազմութիւն մը գաղղիացի պաշտօնականներու եւ զինուորներու առաջնորդութեամբ դրսի պատերէն անցնելով ներս մտան, քանի մը տեղ ներսի պատերը փլուցին, եւ Ռատէ զօրապետն ու սրիկայ մը քահանայապետին խուցը մտան, զորն որ իր պաշտօնական զգեստները հագուած, մէկ ձեռքը խաչ մը՝ մէկալ ձեռքը ժամագիրք մը բռնած գտան : Զօրապետն ահաւոր ձայնով իրեն առաջարկեց որ տուած նշովքն ետ առնու եւ միայն երկու միլիոն Փրանզ տարեկան թոշակով հանգիստ ապրի, ապա թէ ոչ իբրեւ գերի Գաղղիա պիտ'որ տարուի : Իսկ համբերող հովիւը հեզութեամբ՝ բայց հաստատութեամբ պատասխանեց թէ ամէն բանի, աքորդանաց ու մահուան իսկ պատրաստ է : Ան ատեն իբրեւ գերի կամ բանտարկեալ առին զինքն ու երկու կարգ զօրաց մէջէն

անցընելով՝ կառք մը նստուցին, որուն մէջ մտաւ նաեւ Ռատէ զօրապետը . եւ առանց տեղ մը հանգչելու՝ Փլուրենտիա, անից ալ՝ Գուրին, եւ վերջապէս Գաղղիայի Կլերնոյլը քաղաքը տարին : Բայց հաղիւ թէ հոն հասած էր, (Օգոստ. 9.) հրաման եկաւ որ նոյն դժուարին ճամբորդութեան մէկ մասը նորէն կրկնելով՝ Գեռնուայի հասարակապետութեան Սառնա քաղաքը տարուի : Հոն մնաց Պիոս Է. քահանայապետը գրեթէ երեք տարի (1809. Օգոստ. 19. — 1812 Յունիս) իբրեւ աքսորեալ կամ բանտարկեալ, ուր եւ Նաբոլէոնին գործակալները զինքը յաճախ կը յորդորէին որ Հռոմայի իշխանութեանէն հրաժարի ու երկու միլիոն Փրանզ տարեկան թոշակ ընդունելով՝ Փարիզ հանգիստ բնակի : Իսկ առաքինի քահանայապետը թէ աս ու թէ ուրիշ ամէն առաջարկութիւնները հաստատութեամբ մերժեց :

Աս հաստատութիւնը Նաբոլէոնին բարկութիւնը վերջին ատիժանի սաստկացնելով՝ հրաման խրկեց որ անից ետքը քահանայապետին վրայ ամէն կերպ խտուրտութիւնները բանեցուին, ամէն կերպ կապանքն ու արգելքը դրուի, մինչեւ եւ ոչ թուղթ, գրիչ ու կաղամար իր խուցը գտնուի : Քահանայապետն աս գերութեան մէջ գլուխ տալով՝ Նաբոլէոն անոր սիրտն աւելի եւս վերադարձու գործ մ'ալ ըրաւ . այսինքն երբ որ (1811. Մարտ 20.) իր որդին ծնաւ, զանիկայ Հռոմայի թաղաւոր անուանեց, յայտնի ընելով որ քահանայապետը նոյն քաղքին վրայ ալ ամենեւին իշխանութիւն չունի ու ինքն է անոր բուն տէրն ու իշխանը : Ի վերայ այս ամենայնի սիրտը միշտ անհանգիստ ըլլալով՝ վերջին փորձ մ'ալ ուղեց ընել քահանայապետին հաստատութիւնը խախտելու համար . ուստի (1812. Յունիս) զինքը Փարիզ բերել տուաւ ու Ֆոնդենպլայի պալատին մէջ քանի մը դիւրութիւններով բնակեցուց, բայց ասով ալ իր գլխաւոր բաղձանացը կատարման չլրցաւ հասնիլ :

Իտալիայի ամէն մասերը, պզտիկ ու մեծ տէրութիւնները, Նաբոլէոնին զինուորն ու կամօքը տակնուվրայ եղած ու պէսպէս փոփոխութիւններ կրած ատեն, մի միայն պզտիկ ու աննշան տէրութիւն մը, Ս. Մարինոսի հասարակապետութիւնը հանգիստ կամ անվնաս ու անփոփոխ մնաց, իր հին կարգերն ու կառավարութիւնը պահելով ու շարունակելով :

Աս հասարակապետութիւնը՝ որ Եւրոպայի տէրութեանց մէջ ամենէն պզտիկ (1 1/4 քառ. մղոն) երկիր ունեցողն է՝ 8000 բնակիչով, Հռոմայի տէրութեան Ուրպինոյ ու Բեզարոյ գաւառներուն սահմանին մէջ կ'իյնայ ու Եւրոպայի ազատ տէրութեանց ամենէն հինն է . զորն որ յամի 469ին Ս. Մարինոս անապատականը հիմնեց : Աս մարդը, որն որ դաղմատիացի որմնագիր մըն էր, նոյն (469) տարին Գաղմատիայէն հոն եկաւ ու լեռան վրայ ճգնաւորական կեանք վարել սկսաւ : Իր սրբութեան համբաւն օրէ օր տարածուելով՝ նոյն լեռան տէրը, որ Փելիկիտաս անունով բարեպաշտ տիկին մըն էր, նոյն տեղն իրեն պարգեւեց : Կամայ կամայ շատ բարեպաշտ մարդիկ իր քովը ժողովուելով՝ իր խորհրդով սահմանա-

գրութիւն մը յօրինեցին եւ անոր համեմատ անկախ տէրութիւն մը հաստատելով, խաղաղութեամբ կ'ապրէին. իրենց դրացի բլրող իշխաններն ալ անոնց անկախութիւնը ճանչնալով՝ նոյնը մինչեւ ցայսօր հաստատ մնաց: Այսպիսի հաստատութեան, մանաւանդ Նաբոլէոնին յափշտակող ձեռքէն ազատ մնալուն պատճառը՝ յայտնի է որ աս հաստատակապետութեան պղտիկութիւնն ու աննշան ըլլալն է:

Արդ աս աննշան հաստատակապետութենէն զատ՝ Իտալիայի ուրիշ մասերը բոլորովին Նաբոլէոնին ձեռաց կամ վերին իշխանութեան տակ ըլլալով, իրենց բախտն ու պատահարները միայն նոյն կայսեր ուրիշ տէրութիւններուն դէմ տուած պատերազմներուն յաջողութեանէն ու անյաջողութեանէն կախում ունէին կամ անոր բախտին հետ կից կ'երթային: Յամի 1809 Նաբոլէոն Աւստրիացւոց հետ պատերազմի մէջ էր, ու իր որդեգիրը Եւգենիոս Պոհլանդէ՝ Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքան՝ հին վենետական Փրիուլի Սաչիլէ քաղքին մօտ իր Իտալական զինուորին Աւստրիայի Յովհաննէս արքեպիսկոպոսին հրամանին տակ բլրող աւստրիական զօրաց հետ (Ապր. 12.) զարնուելով յաղթուեցաւ: Բայց քիչ մը ետքը նոյն արքեպիսկոպոսն իր զօրքովն Աւստրիայի մեծ բանակին օգնութեան երթալու համար ետ քալած աւտենը՝ փոխարքան Հուսթարիայի մէջ անոր ետեւէն հառաւ եւ Գաղմատիայէն եկող Գաղղիացւոց զինուորին օգնութիւն գտնելով՝ (Յունիս 14.) Ռապպ քաղքին քով արքեպիսկոպոսին զօրացը յաղթեց ու զնաց Նաբոլէոնին բանակին հետ միացաւ: Երբ որ Աւստրիայի կայսրն աս պատերազմէն ետքը (Հոկտ. 14.) Նաբոլէոնին հետ Վիեննա (Շէմպարուն) խաղաղութեան դաշն դրաւ, ուրիշ շատ պայմաններէն զատ նաեւ ընդունեցաւ Նաբոլէոնին Իտալիայի մէջ ըրած ու ընելու փոփոխութիւններն ու կարգաւորութիւնները:

Ինչպէս պատերազմներու մէջ սոյնպէս եւ քաղաքային կառավարութեան նկատմամբ թէ՛ Նէպոլէոնի թագաւորը Միւլա ու թէ՛ Իտալիայի թագաւորութեան փոխարքան Եւգենիոս Նաբոլէոնին կարգաւորութեանց ու հրամանաց համաձայն ու անոր գործակալներուն ընկերութեամբն ու մասնակցութեամբն իրենց յանձնուած երկիրները կը կառավարէին: Աս կերպ ծառայական կառավարութեան ատեն՝ Նաբոլէոնին (1812) Ռուսիայի վրայ ըրած մեծ արշաւանքը հանդիպելով ու ամէն դիպց նոյնին համար զօրքեր ժողովուելով, Իտալիայի թագաւորութիւնն ու Նէպոլէոնի տէրութիւնն ալ իրենց Իտալական զինուորը՝ Եւգենիոս փոխարքային ու Յովակի Միւլա թագաւորին հրամանին տակ՝ նոյն արշաւանաց օգնութեան խաւրեցին: Նաբոլէոն ընդհանուր բանակին երկրորդ բաժնին վրայ գլխավորեցաւ փոխարքան հրամանատար դրաւ: Ինչպէս աս փոխարքան նոյնպէս եւ Յովակի թագաւորն աս արշաւանքին ատենը իրենց քաջութեամբն ու հաւատարմութեամբը Նաբոլէոնին աւելի եւս սիրելի եղան. անանկ որ նոյն կայսրն՝ արշաւանքին անյաջող եւքէն ետքը արտօրնօք Փարիզ դարձած ա-

տենը, զՅովակիմ իր տեղը բանակին վրայ հրամանատար դրաւ. որ եւ զօրաց մնացած մասովը, ինչպէս Եւգենիոս ալ, գրեթէ միայն հաղար հոգւով աս դժբախտ արշաւանքէն Գաղղիա դարձան, անկից ալ Իտալիա մտան 1813ին սկիզբները:

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Օր: — Ե. Հրեդիկ ու երկարակամ օդերեկոյթներ:

Աս երեկոյթներն ըստ մեծի մասին յառաջ կուգան օգին մէջ երկարական նիւթեր խառնուելէն. եւ են Փայլակ, (Որոտոմ, Շանի կամ Կայծալ), Թաւի, Հրաքոնք, Օրոտոմ, Կայծալ, Մուլա, Հիւսիսային:

Ասոնց մէջ ամենէն երեւելին Փայլակն է, որն որ երկարական նիւթով լեցուած ամպերուն կամ օդին պարպուելէն կը պատճառի, եւ երկարական մեծ կայծ մըն է: Երբ որ փայլակը մեզմէ շատ հեռու կ'ըլլայ, կամ իր երկարական նիւթը հանդարտ կերպով մը կը պարպուի, ան ատեն մենք երկնքի վրայ միայն անոր փայլելը կը տեսնենք, ձայնը չենք լսեր. բայց մօտ եղած ատեն՝ լոյսը տեսնուելէն քիչ կամ շատ ետքը մեզի կը հասնի փայլակին ահաւոր բոմբիւնը կամ դուռը, որն որ Որոտոմ կ'ըսուի, եւ օգին սաստիկ շուտով պատուելէն ու դողդոջալէն յառաջ կուգայ: Եթէ որոտոմը՝ փայլակին երեւալէն 12 մանրերկրորդ ետքը մեզի կը հասնի, ըսել է թէ մեզմէ ժամ մը հեռու է: Որչափ որ երկարական կայծը մեծ կամ մեզի մօտ է, որոտոմն ալ այնչափ ուժգին կը լսուի: Լերանց մէջ որոտոմն թնդիւնը շատ աւելի երկայն ու զօրաւոր կ'ըլլայ արձագանգներուն պատճառաւ, քան թէ դաշտերու վրայ: Փայլակին երկարական զօրութիւնը խիստ աղէկ կ'երեւայ, երբ որ փայլատակիչ ամպերը մեր երկրին շատ մօտ ըլլալով՝ իրենց հրային կայծն ահագին ճայթմամբ մարմնոյ մը կը հաղորդեն, ինչպէս են բարձր ու սրածայր, եւ գլխաւորաբար մետաղեայ, ջրի ու խոնաւ մարմինները: Փայլակին աս կերպով դէպ ի վար երկրին մէկ կողմը իջնալով պարպուի ու զարնելը՝ կ'ըսուի Կայծալ, Շանի, որն որ եթէ սաստիկ ըլլայ, երկարական հեղուկին պէս՝ ողեւոր մարմիններն ու ամէն դիւրալաւ նիւթերը կ'այրէ, մետաղները կը հալեցնեն, պինդ մարմինները կը ծակէ. նաեւ մարդու ալ հանդիպելու ըլլայ, սաստիկ ցնցելով՝ բոլոր անոր ջրերը կը թօթուէ ու կը փրցնեն, զինքն ալ կը խանձէ ու կը տոչորէ, միայն թէ ասիկայ խիստ քիչ կը պատահի, անոր համար աւելորդ վախ ունենալու պատճառ չկայ:

Ռամիկները Կայծալ զարկաւ, շանի ինչպէս ըսելով՝ կը կարծեն թէ նոյն ատեն երկնքէն քար, այսինքն՝ Շանթաքար կ'իջնայ, ահագին փառանք կ'ընեն ու զետիւնը խորունկ կը թաղուի: Բայց ասիկայ չիտի ըմբռնում մըն է. վասն զի թէպէտ երկնքէն քար (Օրոտոմ, Երեւոտոմ) կ'իջնայ, սակայն շանթի կամ կայծակի հետ ամենեւին կապակցութիւն չունի, եւ ոչ ալ անոր հետ մէկտեղ կ'իջնայ, որուն վրայ քիչ մը ետքը կը խօսինք. իսկ ան

եղած վնասները՝ միայն շանթին սաստիկ ելեկտրական զօրութեամբ պարպուելէն կը պատճառին:

Շանթին ահագին վնասները խափանելու համար՝ անոր ելեկտրական յատկութիւնները գիտելով՝ մասնաւոր գործիք մը հնարեց Հիւսիսային Ամերիկայի Ֆրանկլին իմաստունը: Ասիկայ տեսաւ որ շանթը մետաղներու վրայ աւելի կը հակի. եթէ անոնք բարակ կ'ըլլան, կը հալեցնեն. իսկ եթէ հաստ կ'ըլլան, առանց վնասելու՝ առանց վրայէն կը քալէ կ'երթայ. ուր որ փայտի, ապակեայ, մետաքսի եւ ուրիշ ասոնց նման ելեկտրականութիւն չհաղորդող մարմիններու պատահած ատեն՝ կ'այլեւ կը կոտորէ: Ասիկայ ինք հետեւցուց որ տներու յարկին կամ բարձր շէնքերուն վրայ մետաղէ ձողեր հաստատելով՝ շանթը ծամբան կը շեղէ ու անոր կու գայ, եւ անոր վրայէն անվնաս կ'անցնի կ'երթայ ու երկրին հաղորդուելով կը փարատի: Ասոր փորձը յաջողեցաւ: Գործիքին առուն է Շանթապահ կամ Շանթախի:

Թափէ, Սլացեալ ասոր, Ասոր: Ասիկայ՝ ինչպէս ամէն մարդ գիտէ, օդի մէջ աստեղանման պզտիկ լուսաւոր մարմին մըն է, որն որ գիշեր ատեն կը բռնի, ու ակնթարթի մը մէջ կը սպառի աներեւոյթ կ'ըլլայ: Թեւ պէտ եւ ցորեկներն ալ սլացեալ ասոր կայ, բայց իրենց լուսոյն տկարութեան համար չեն երեւար: Ասոնք երկրի ամէն կողմը կը տեսնուին, եւ Օգոստոսի ու Նոյեմբերի մէջ ամենէն յաճախ կը պատահին: Ասոնց գիւրապառ նիւթին ուստի գալը կամ գոյանալը յայտնի չէ:

Հրապառ, որն որ զանազան մեծութեամբ կ'երեւայ, երբեմն լիալուսին մեծութեան կը հասնի: Ասիկայ հասարակօրէն դէպ ի հորիզոն կը դիմէ, երբեմն անձայն աներեւոյթ կ'ըլլայ, երբեմն ալ սաստիկ շառագմամբ կը պայթի: Վար ինչալու ատեն՝ շատ լուսաւոր է, այնպէս որ երբեմն գիշերը լուսնոյ լոյսը կը նսեմացնեն, երբեմն ալ լուսաւոր պոչ մը կ'ունենայ եւ ան ատեն կ'ըսուի Թափառ Վիշապ: Հրագունդը պայթելէն ետեւ իր կտորները քարէ անձրեւի կամ քարէ կարկառի պէս վար կը թափին: Ասոր գոյանալուն պատճառը դեռ չի գիտցուիր. բայց հաւանական է՝ որ ելեկտրական զօրութիւնը մեծ մասնակցութիւն ունենայ:

Օրապար, Երբեքապար, որն որ հրագնդին հետ գուցէ կապակցութիւն ունի, բայց անկից շատ աւելի կը պատահի, զանազան մեծութեամբ կ'ըլլայ եւ երկրի ամէն կողմը կ'իյնայ: Ասիկայ վար ինչալու ատեն հրաշէկ (կաս կարմիր) է, երբեմն ալ կակուղիկ, եւ սաստիկ ծծումբ կը հոտի: Իր գլխաւոր կազմիչ մասունքն են՝ ծծումբ, երկաթ, կոպճահող (չափաւ Խաշախ հող), եւ ուրիշ քանի մը նիւթեր: Ասոր գոյանալուն վրայ այլեւայլ կարծիքներ կան, բայց բնագետներուն մեծ մասը յայտնի կը միաբանի որ օդաքաղ մեր երկրի սահմանէն դուրս տեղէ մը մեղի գայ, այսինքն՝ կամ ուրիշ մուրաւններու եւ գլխաւորաբար լուսնի հրաբուխ լեռներէն (Լուսնապար) կը նետուին, կամ տիեզերաց ամբաւ միջոցին մէջ պտտող պզտիկ մարմիններ են, որոնք մեր շուգեղնութիւն սահմանը մտած ատենին՝ մեր երկրին վրայ կ'իյնան, եւ կամ պայ-

թած մեծ մուրաւի մը կտորուանքն են, որովհետեւ մեծ մուրաւներուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւնը, փայլածուէն մինչեւ հրատ գրեթէ կանոնաւոր կերպով կը կրկնապատուի, բայց անկից անդին կարգը կ'աւրուի, եւ ուր որ հասարակ կարգին նայելով՝ հրատին ու լուսնի թափին մէջ մեծ մուրաւ մ'ըլլալու էր, հիմայ չկայ, եւ անոր տեղը շատ պզտիկ մուրաւներ կան: Ասիկց զատ գրեթէ ամէն օդաքաղներուն նիւթը միեւնոյն է, ուստի կը մակաբերեն գիտունք, որ ասոնք միեւնոյն մարմնոյ կտորներն եղած ըլլան: Երկրի վրայ մինչեւ հիմակ ինչ կած օդաքաղներէն շատ կտորներ թանգարաններու մէջ կը պահուին. ասոնց մէջ շատ խոշորներ ալ կան. 1851ին Խուսապատան ինչաձը կը կռէ 31 հոնայ. Սիբերիայի մէջ գրեթէ 700 հոնայի ծանրութեամբ գտնուեցաւ. իսկ Հարաւային Ամերիկա գտնուածին կշիռը կը դնեն 200 կենդինար:

Հեղինայ հոռ, Կայմահոռ: Աս ալ հանդարտ կերպով պարպուած ելեկտրական կրակ մըն է, որն որ գիշերը պզտիկ բոցերով կայմերու, աշտարակներու եւ շանթապահներու ծայրը կ'երեւայ, եւ տկար սուլում մը ունի: Ասոր Հինքերը Կաստոր եւ Պրոքսիմա ալ կ'ըսեն:

Մոլանոռ, Թափառական լոյս կ'ըսուին ան պզտիկ բոցերը՝ որոնք խոնաւ ու ծախծախուտ տեղերու եւ փրտտած մարմիններու, գերեզմաններու եւ պատերազմի դաշտերու վրայ գիշեր ատեն կ'երեւան, եւ ասդին անդին կը թռչտին ու կը շարժին: Ասոր նիւթն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ լուսակրային (փոսփորային) ջրածին կազ, ուրուն մէջ տնկերէն ելած թթուածին ալ խառնուելով՝ կը վառի, սակայն ուրիշ բան չ'այլեր ու չի վառեր, եւ եթէ հաստատուն մարմնոյ մը դպչի, կը մարի՝ եղատ բիծ մը թող տալով: Հոս ելեկտրականութիւն մը չկայ:

Հեփապառ: Ասիկայ հրեղէն օդերեւոյթներուն մէջ ամենէն աղւորներէն մէկն է. հիւսիսային բեւեռին եւ կամ անոր մօտ կողմերը յաճախ երեւալով, հիւսիսաբնականներուն ձմերուան մթին գիշերները կը լուսաւորէ: Հիւսիսայգը ծագելու որ ըլլայ, հասարակօրէն ասանկ կը սկսի: Արեւը մարը մոնէլէն երկու երեք ժամ ետքը՝ երկինքի վրայ աղօտ լուսաւորութիւն մը կ'երեւայ, որմէ գոյնգոյն ճառագայթներ կ'ըլլեն եւ օդի մէջ դրօշ պէս կը տարածուին ու կը ծփան: Ասիկց ետեւ երկու հրեղէն սիւներ կը բարձրանան՝ միօրինակ գոյներին փոխելով, մէկը դէպ ի արեւելք, մէկն ալ արեւմուտք: Վերջէն աս երկու հրեղէն սիւներուն ծայրը կը խոնարհի ու իրարու հետ միանալով՝ կամար մը կը ձեւացնեն, եւ կամարին դրսի կողմանէ անգաբար պայծառ ու գոյնագոյն ճառագայթներ կ'արձակուին արուստական հրոյ (Ֆէշէ) պէս: Աս գեղեցիկ տեսիլը գրեթէ ժամ մը աս վիշտակին մէջ կը տեսէ, որ ատեն բոլոր երկինքը շառագոյն ու հրագոյն կ'երեւայ: Այս գիշերէն ետքը կամայ կամայ երեւոյթը կը տկարանայ ու արեւը ծագելէն յառաջ անտես կ'ըլլայ: Բնախոյզները դեռ չեն կրցած ասոր մեկնութիւնը գտնել: — Հարաւային բեւեռին կողմերն ալ ասանկ երեւոյթ մը կայ ու Հափապառ կ'ըսուի:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Կոյր ուսնե թողնելը:

Հիւսիսային Ամերիկայի Հարաւային Գետորդիա նա-
հանգին մէջ Ուիլիեր անունով հարուստ հողատէր մը
1850ին իր ընդարձակ ծխախոտի արտերը բանեցընելու
համար քանի մը սեւ գերիներ գնեց, որոնց մէջ կնիկ
մ'ալ կար գիրկն իր տղովը: Ուիլիերին սիրտը գլխած-
ըլլալով խեղճ մայրը զակէն բաժնել չուզէց, ուստի
եւ երկուքն ալ մէկտեղ գնեց, թէպէտ տղան կոյր
էր ու իր գէմքին վրայ կատարեալ ապուշութեան
պատկերը կը կրէր: Աս կոյր մանկիկը, զորն որ ա-
մէնքը կոչեմք Թոֆի կը կանչէին, առանց խնամքի կ'աճէր ու
կը մեծնար. նոյն իսկ իր մայրն առտուընէ մինչեւ գիշեր
արտերու վրայ գործելու պարտաւորած ըլլալով, եւ ոչ
վայրկեան մը ժամանակ կ'ունենար իր զակին հոգ տա-
նելու: Ուիլիեր ալ միայն տղուն ամենահարկաւոր ուտե-
լիքին ու հագուստին համար կը հոգար, անկից զատ
իրեն ուրիշ բան մ'ալ չընելով՝ աղատ կը թողուր գետնի
վրայ խարխափելով ասդին անդին երթալ: Թոմիկին
մէկհատիկ զբաղումն ու զբօսանքն էր՝ կանաչ խոտի վրայ
արեւուն մէջ պառկել, կամ հիւղին մէջ կրակարանին քով
կծկած նստիլ, եւ կամ բակերու մէջ ու պատշգամներու
(շահիչներ) վրայ ասդին անդին շօշափելով պտորիլ, վեր
վար ելլել իջնալ:

Այսպէս ապրելով եօթը տարեկան եղաւ առանց
յոյս մը տալու կամ նշան մը ցուցընելու՝ որ օր մը իր տի-
րոջն օգտակար պիտ'որ ըլլայ կամ ծառայութիւն մը
պիտ'որ ընէ: Սակայն թէ Ուիլիեր ու թէ իր ընտանիքը
տղուն խեղճ վիճակին վրայ միշտ գութ ունենալով, իրեն
ամենեւին խստութիւն մը չէին ցուցընէր. մանաւանդ որ
բարի Թոմիկը նոյն ընտանեաց անձինքներուն մասնաւոր
սէր ու յարում մը կը ցուցընէր. բայց ամենէն աւելի
Ուիլիերին որդւոյ մէկուն գրեթէ հաւատարիմ շան մը
պէս յարած ու ընտանեցած էր:

Յամի 1857ին գիշեր մը Ուիլիերին ընտանիքը՝
որոնց ամենն ալ անկողինն էին, յանկարծ աղուոր երա-
ժշտական հնչիւններէ կ'արթննան, եւ որովհետեւ նոյն
հնչիւնները տան մեծ սրահէն կու գար, ուր Ուիլիերին
գտներաց դաշնամուրը (ֆլանո ֆօրթէ) կը կենար, ամէնքն
ալ հոն կը վազէն ու լռանոյ լոյսը հոն ըստ բաւականին
լուսաւորած ըլլալով՝ նոյն դաշնամուրին քով պզտիկ ու-
րուական մը կը տեսնեն, ու զննելով կ'իմանան որ իրենց
սեւամորթ կոյր Թոմիկն էր, որն որ Ուիլիերին գուտորնե-
րուն մեծ գլուարութեամբ ու յաճախ կը թափութեամբ
սորված երաժշտական հատուածներն ամենայն ճշգու-
թեամբ ու դիւրութեամբ կը զարնէր կը հնչեցընէր. ու
ամէն մէկ հատուածը լմնցընէին ետքը նոյնին գեղեց-
կութեան ու իր յաջողութեան վրայ ունեցած հաճու-
թիւնը՝ ծափ ծափի զարնելով յայտնի կ'ընէր: — Ասի-
կայ առաջին անգամն էր՝ որ կոյր Թոմիկն երաժշտական
գործիքի մը վրայ ձեռք դրած էր, եւ միայն իր ականջին

սուր ու մտադիր լսողութեամբ՝ առանց դաշնամուրին
կազմութեան վրայ տեղեկութիւն մը ունենալու՝ այնպի-
սի հատուածներ կը զարնէր ու կը հնչեցընէր, զորոնք
ուրիշ հասարակ մարդիկ երկայն հրահանգով հազիւ
կրնան սորվիլ ու յաջողութեամբ զարնել: Ան օրուընէ
ետքը ալ Թոմիկը բոլոր ան կալուածին մէջ իբրեւ արտա-
քոյ կարգի երեւոյթ կամ պանչելք մը կը սեպուէր:
Ալ անկից ետքն իրեն թոյլ տրուեցաւ՝ ուզած ատենը
սրահն երթալ ու դաշնամուրին վրայ իր քաջութիւնը
ցուցընել. ինքն ալ ամէն լսած եղանակներն ու կտորնե-
րը՝ որչափ եւ դժուար ըլլային, աղէկ մը մօտիկ ընելէն
ետքը դիւրութեամբ կը զարնէր. երբեմն նաեւ ինք իրմէ
երեւակայած կտորներ ալ գեղեցիկ ներդաշնակու-
թեամբ կը զարնէր: Թէպէտ եւ իր այսպիսի երաժշտա-
կան տաղանդը յայտնի երեւցած էր, սակայն իր տէրն
ամենեւին հոգ մը չունեցաւ զանիկայ աւելի եւս կը թել
ու կատարեալագործել տալու, հապա թողուց որ ինք ի-
րեն յառաջագէտ ըլլայ:

Յամի 1858ին առաջին անգամ երաժշտական մեծ
հանդեսի (concert) մը մէջ հրապարակաւ իր յաջողակու-
թիւնն ու քաջութիւնը ցըցուց, անկից ետքը այլեւայլ
քաղաքներ նոյնպիսի հանդէսներու մէջ ալ իր ճարտա-
րութիւնը յայտնի ընելով, մեծ անուն ու համբաւ ստա-
ցաւ ու ամէն լսողներն ու թը տարեկան կոյր երաժշտին
վրայ մեծ զարմանքով կը խօսէին:

Հիմակ աս Թոմիկը տասուրեք տարեկան եղած է.
իր կերպարանքն ամենեւին փոխուած չէ, իր գէմքին վրայ
իր սկզբնական ապուշութիւնը յայտնի կ'երեւայ. բայց իր
սիրտն անանկ կակուղ կամ գլխած է, որ թեթեւ խիստ
խօսք մը լսածին պէս՝ աչուրներն արցունքով կը լեցուին
ու կու լայ: Իսկ իր յիշողութիւնն այնպէս զօրաւոր է՝ որ
մէկ քառորդ ժամու մէջ խօսուած խօսք մը՝ թէեւ իրեն
չհասկըցած լեզուովը, ինչպէս գաղղիերէն կամ գերմա-
ներէն ըսուած ըլլայ, միայն թէ լուրթեամբ ու հանգար-
տութեամբ մօտիկ ընէ, բառ առ բառ կը կրկնէ կը զրու-
ցէ. օտար ու անծանօթ երգերն ու եղանակները միայն
մէկ անգամ լսելով՝ դաշնամուրին վրայ կը զարնէ. նոյն
իսկ շատ գլուարին ու կնճռեալ երաժշտական յօրի-
նուածները (composition) հեղ մը լսէին ետքը՝ առանց
սխալելու շտակ ու մաքուր կը զարնէ: Հեղ մը ճար-
տար երաժշտի մը հետ դաշնամուրին վրայ չորս ձեռքով
զարնուելու կտոր մը իբրեւ երկրորդ զարնող՝ առանց յա-
ռաջագոյն հեղ մ'ալ զանիկայ լսած ըլլալու՝ հաստա-
տութեամբ ու յաջողութեամբ զարնելէն ետքը, նոյն
կտորը քիչ մը ետքը մինակ ինք երկրորդեց զարկաւ: Իր
զարկած կտորներէն շատերը այլեւայլ տեսակ երկայն
ու դժուարին յօրինուածներն ու այլեւայլ համբաւաւոր
ճարտար երաժիշտներու աշխատասիրութիւններ են, ու
րոնցմէ՝ մէկ անգամ լսէին ետքը զարկած ատենը՝ եւ
ոչ գիծ մը կամ նշանադրոյմ (note) մը դուրս կը ձգէ:
— Իր յատուկ երաժշտական յօրինուածներուն մէջ ա-
մենեւին զուարթ կամ ուրախական զգածմանց եղանակ-
ներ չկան, ամէնքն ալ իր խեղճ կուրութեան տխուր

պատկերը նկարագրող տրամական հնչեւներու բաղադրութիւններ են:

Յիրաւի Եւրոպայի մէջ մէկ քանի հատ նշանաւոր տղայ երաժիշտներ եղած են ու հիմայ ալ կան. սակայն անոնց ամէնն ալ դոնէ բաց աչք ու երաժշտական նշանագրողները սորվելով եւ սկզբնական հրահանգները վարպետներէն ընդունելով՝ իրենց երաժշտական տաղանդին առաւելութիւնը քիչ ատենուան մէջ ցուցնցած են: Բայց աս կոյր Թոմին առանց տեսութեան, առանց հրահանգի պայպիսի յաջողակութիւն ունենալով, թէ որ Եւրոպա դար, քանի հազարաւորներ անոր ճարտարութիւնը լսելու պիտ'որ վաղէին: Սակայն մինչեւ հիմայ ոչ ոք կրցաւ անոր տէրը Ուիլիս համոզել՝ որ զԹոմին ուրիշ երկիր մը խաւրէ կամ իրմէն հեռացնէ:

Աս հրաշալի տղուն վրայ տրուած աս տեղեկութիւնները Պոպզընի մէկ լրագրին մէջ հրատարակուած վաւերական նամակէ մը եւ ուրիշ հաւատարիմ վկաներու խօսքերէն առնուած են:

Բ Ն Ե Ր Ի Տ Ե Կ Ե Ն

Այնչապ իմական երեսայթներուն լոռոռմը:

Կենդանական ջերմութիւն:

317. Ինչո՞ւ համար բաց օդոյ մէջ ծանր աշխատութիւններու զբաղող մարդիկ աւելի ախորժակ կ'ունենան, քան թէ նստողական կեանք տնայնայնները: — Վասն զի բաց օդոյ մէջ ծանր աշխատանքը՝ պատճառ կ'ըլլայ որ շնչառութեամբ թոքին մէջ աւելի թթութեան մտնէ, ուստի եւ կերակրոյն այլու մէջ աւելի շուտով կ'կատարուի, կենդանական տաքութիւնը կը սաստկանայ, եւ անդեան կարօտութիւնը սաստիկ անօթութեամբ դգալի կ'ըլլայ:

318. Ի՞նչ բանի համար ցուրտ եղած ատեն՝ հաստաւուն ու եղոտ կերակուրներ ուտելը կ'ախորժեն: — Վասն զի եղոտ կերակուրներուն մէջ առատ ածխածին ու ջրածին կայ, որոնք արեան մէջ բռնկելու որ ըլլան, ուրիշ որ եւ իցէ կերակուրներէն աւելի ջերմութիւն կը պատճառեն:

319. Ինչո՞ւ ցուրտ եղած ժամանակ աւելի կերակուր կ'ուտենք, քան թէ տաք եղած ատեն: — Վասն զի մարմինն իր մէջը կենդանական ջերմութեան որոշ մէկ աստիճանը պահելու համար, ցուրտ եղանակի մէջ աւելի այրելի նիւթոց կը կարօտի քան թէ տաք եղանակի մէջ: Ինչպէս պաղ եղած ատեն խուցը տաքցնելու համար կրակին մէջ աւելի ածուխ կը դնենք, նոյնպէս օդը պաղ եղած ատեն աւելի առատ սնունդ կ'առնուի որպէս զի կարող ըլլանք մարմինն տաք պահել:

320. Յրտութիւնն ինչո՞ւ անօթութիւն կը պատճառէ: — Ա. Վասն զի պաղ օդոյն մէջ աւելի թթութեան գտնուելով, կրակն ալ աւելի կենդանի կը վառի, եւ կենդանական այրումն աւելի շուտով կ'ըլլայ: Բ. Վասն զի շնչառութիւնն աճելով, (որովհետեւ օդը ցուրտ եղած ժամանակ աւելի կայտառ ու գործօն կ'ըլլանք) փրօցի պէս մեր մաշկական անօթներուն մէջ արեան այրման վրայ կը ներգործէ:

321. Ինչո՞ւ համար շուտ մարսողութիւնը սաստիկ անօթութիւն կը պատճառէ: — Ասիկայ իմաստուն կարգաւորութիւն մըն է, մարմինն առողջ վիճակի մէջ պահելու համար. անօթութիւնը զմեզ մտադիր կ'ընէ, որ մաշկական անօթներուն մէջ գտնուած կրակը՝ նոր ճարակի կարօտ է, որպէս զի չըլլայ թէ նոյն իսկ մարմինը սպառելու սկսի:

322. Ի՞նչ պատճառի համար ցուրտ եղած ժամանակ աւելի գործունեայ ու շարժում ընելու միտեալ կ'ըլլանք: —

Ա. Վասն զի շարժումը մեր մարմնոյն ջերմութիւնը կ'աճեցնէ, արեան այրելը սաստկացնելով: Բ. Վասն զի կերած հաստատուն կերակուրնիս՝ աճառներու գործունէութեան բաղձանք մը կը զարթուցանէ:

323. Ինչո՞ւ համար Էսքիմոսներ ճարսն ու ձողակի լեարդի եղը արտաքոյ կարգի կ'ախորժեն: — Վասն զի ասոնց մէջ շատ ածխածին ու ջրածին գտնուելով, արտաքոյ կարգի դիւրաւ կ'այրին. անոր համար Էսքիմոսներ նոյն եղոտ կերակուրներով իրենց մարմնոյն ջերմութիւնը կ'աճեցնեն:

324. Ի՞նչ պատճառի համար շատ տաք եղած ատեն՝ եղոտ կերակուր չենք ուղեր ուտել: — Վասն զի եղոտ կերակուրները շատ ածխածին ու ջրածին բովանդակելով, եթէ նոյնքան ուտելու ըլլանք, մեր ներքին տաքութիւնն արտաքոյ կարգի կը սաստկացնեն. ուստի եւ օդը տաք եղած ժամանակ բնականապէս անոնցմէ կը զդուինք:

325. Ինչո՞ւ ջերմ օդոյ ժամանակ պտուղն ու կանաչեղէնքն սիրով կ'ուտենք: — Վասն զի ասոնք մեղէն կերակուրներն քիչ ջրածին ու ածխածին կը բովանդակեն, ուստի եւ ըստ հետեւորդի չէ թէ միայն անոնցմէ քիչ արիւն կը գոյացնեն, հապա նաեւ իրենցմէ յառաջ եկած արիւնը՝ մեղէն կերակուրներէն գոյացած արեան չափ սաստիկ չ'այրիր:

326. Ինչո՞ւ համար առաւելապէս պտղով ու կանաչեղէնով սնած ատեննիս՝ արիւննիս նուազ այրելի կ'ըլլայ, կամ այնչափ սաստիկ չ'այրիր: — Վասն զի պտուղն ու կանաչեղէնը առատ ջուր կը մատակարարեն արեան, եւ ջուրը՝ մեղէն կերակուրներուն մատակարարած ածխածինն ու ջրածինն պէս, այրելի չէ:

327. Պտուղն ու կանաչեղէնն արիւնն ի՞նչ կերպով կը զովացնեն: — Ա. Արեան մէջ գտնուած ածխածինն ու ջրածինը նուազանցելով, որոնք կենդանական ջերմութեան գլխաւոր պատճառներն են: Բ. Արեան առատ ջուր մատակարարելով, որն որ ետքէն իբրեւ թրտիւր մարմինն դուրս կ'ըլլէ, եւ մարմնոյն զովութիւն կը պատճառէ:

328. Ինչո՞ւ համար արեւադարձին տալ եղող երկիրներուն բնակիչները գլխաւորաբար բրինձով ու պտղով կ'ապրին: — Վասն զի բրինձն ու պտուղները մարսողութեամբ գլխաւորաբար ջրի կը փոխուին, եւ արիւնը զովացնելով, նոյն երկիրներուն անտանելի տաքութիւնը քիչ մը կը նուազեցնեն:

329. Ինչո՞ւ համար ստէպ բաղնիք ընելը (ջուր մտնելը) առողջութեան օգտակար է: — Վասն զի ասով մարմնոյն ծակաթիւններուն գոցուելը կ'արգելուի, եւ մարմինն իր գործողութիւններն անխափան կը կատարէ:

330. Ինչո՞ւ համար թուշտները տաքարիւն կենդանիներ են: — Վասն զի շատ շուտ շունչ կ'առնուն, եւ իրենց մարմնոյն մէջ մտած թթութեան կազին շատութեան պատճառաւ, իրենց արեան այրումը շուտ կը կատարուի:

331. Ի՞նչ պատճառի համար տղաք՝ հասակնին առած մարդիկներէն աւելի տաք կ'ըլլան: — Վասն զի աւելի շուտ շունչ կ'առնուն, որով իրենց արեան մէջ աւելի թթութեան մտնելով, մաշկական անօթներուն կրակը կը սաստկանայ:

Տղա կամ երիտասարդի մը սրտին բաբախումն աւելի շուտ է քան թէ ծերի մը: Հասարակօրէն տղուն մը երակը մէկ վայրկեանի մէջ 140 անգամ կը զարնէ. իսկ ծերի մը երակը հազիւ 70 անգամ կը զարնէ:

332. Բոլոր ձմեռը քնացող կենդանիները՝ նոյն միջոցին ինչո՞ւ աւելի պաղ կ'ըլլան: — Վասն զի շնչառութիւննին ու արեան շրջանը գրեթէ դադարած կ'ըլլայ:

Ասկէ է նաեւ որ նոյնչափ երկայն ժամանակ առանց անդեան կրնան ապրիլ:

333. Ինչո՞ւ համար գորտերը, ձուկերը, օձերն ու մողէները պաղարիւն են: — Վասն զի խիստ քիչ օդ կը սպառեն. եւ երբ որ կենդանի մը իր ներսն առատ օդ չ'ընդունիր, արեան այրումը շատ տկար ըլլալով, այնչափ կենդանական ջերմութիւն չ'իկրնար պատճառել:

334. Ինչո՞ւ համար դիակները պաղ կ'ըլլան: — Վասն զի շնչառութիւնը դադարէն ետեւ թողնելով մէջ օդ չ'իմաներ, ուստի եւ այրմամբ կենդանական ջերմութիւն չ'իպատճառիր:

ԲԱՐՈՑԱՎԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Ամենայն սիրով: Պելրիվ օրիորդը կ'ուզէ որ իր ընտանեաց անունը յայտնեմ: Բայց որովհետեւ պատմելու պատմութիւնս կապակցութիւն ունի ուրիշ հօրը ընտանիքի մը պատմութեան հետ, որն որ Պելրիվ տիկնոջ դժբախտութեանց առաջին պատճառն էր: անոր համար նախ պէտք է որ ան ընտանիքին վրայ տեղեկութիւն տամ, որով...

Կեցէք, կեցէք, գոչեց մէկէն Հեղինէ. իմ այսչափ թշուառութեան պատճառ ըլլող մարդուն անունը չեմ ուզեր լսել: Իրեն արդէն թողութիւն տուած եմ: Բայց կը վախճամ որ զինքը ճանչնալէս ետքը նոյն դժբախտութիւնը չկարենամ սրտիս մէջ պահել: Միայն մօրս անունը զրուցեցէք:

— Չեմ կրնար ձեր մօրն անունը զրուցել՝ առանց միեւնոյն ժամանակ ան մարդուն անունն ալ յայտնելու, զորն որ իմանալ չէք ուզեր:

— Եթէ այնպէս է, աւելի աղէկ կ'ըլլայ որ ամենեւին չիմանամ: Արդէն տարակոյսներ ունեցած եմ ընտանիքի մը վրայ, որուն ամէն անդամներն իրարու նման չեն. եւ ան կասկածն ունենալուս վրայ շատ անգամ խիղճս զարկած է. ուստի չեմ ուզեր որ նոյն կասկածներն ստուգուի թեան դառնան:

Պր. Ռիչարտոյ Անային նշան ըրաւ որ Հեղինէին կամայք զիջանի:

Անա խօսքն այսպէս շարունակեց: Եթէ անանկ է, պէտք է որ ձեր մօրը պատմութեան միայն գլխաւոր դէպքերը պատմելով՝ գոհ ըլլամ, զինքը՝ ձեզի ծանօթ եղող անուամբ յիշելով:

Պելրիվ տիկնոջն որն որ Գաղղիայի ամենէն նշանաւոր ընտանիքներուն մէկէն էր, այնպիսի մէկու մը հետ ամուսնացած էր, որն որ իր տաղանդներով տէրութեան առաջին պաշտօնները բարձրանալու արժանաւորութիւն ունէր. բայց որովհետեւ փառասիրութիւնն երբեք սրտին մէջ մուտք ունեցած չէր, անոր համար իրեն տրուած բոլոր պաշտօնները հաստատութեամբ մերժեց, աւելի աղէկ համարելով անձնօթ ապրիլ եւ իր հարստութիւնն աղքատաց օգնելու գործածել: Տիկնոն իտալեա ճամբորդութիւն մ'ընելու բաղձանք ցուցնելով, ամուսինը յօժարութեամբ հաւանեցաւ. եւ մեկը ամենքին մէկտեղ ճամբայ ելանք: Մենք, կ'ըսեմ, որովհետեւ ճամբայ ելելէն քանի մ'օր յառաջ՝ ձեր մօրը ճառագայութեան մէջ մտած էի. հօրաբոլորիդ ալ մեզի հետ դառուց: Քանի մը ամիս կեցանք Սիկիլիա, ուր դուք ալ աշխարհք եկաք:

Չէր ծնանելէն երեք շաբաթ ետքը, որ մը ձեր հայրը լեռանց վրայ որսորդութիւն ըրած ատեն, ձիէն ինչպիսի՞ կիսամեռ տուն բերուեցաւ: Աղանջ մը անխոհեմութեամբ տիկնոն աս գոյժն աւելելով, ան աստիճանի այլալեցաւ, որ խեղճ բոլորովին խելքը կորսնցուց: Իսկ ձեր հայրն ա-

ղատելու համար թէպէտ ամենէն ծարար բժշկները շատ աշխատեցան, բայց ամէն բան պարապ եղաւ. քանի մը օր ետք մեռաւ: Ինչպէս յայտնի է՝ հազիւ երկայն ժամանակէ ետքը կարելի եղաւ աս գոյժը ձեր դժբախտ մօրը տալ:

Հոս Աննա կեցաւ, որպէս զի Հեղինէ ատեն ունենայ թափած արցունքներովը քիչ մը ցաւը մեղմացնելու: Ետքը շարունակեց:

Աս գոյժը Պելրիվ տիկնոջ վրայ վախճուած ազդեցութիւնը չըրաւ, որովհետեւ նոյն ատեն խելքը տակաւին գլուխն եկած չէր: Հազիւ վրայէն երկու ամիս անցնելէն ետքը՝ ինք իրեն եկաւ. սակայն մինչեւ իր մահը երբեք երբեք նոյն ստուկալի հարուածին հետեւանք կը զգար:

Նոյն միջոցին մօրեղբայրնիդ հասաւ, եւ երկրորդ օրուրէ սկսեալ, տիկնոջ հետ ամէն օր ամանին խցի մը մէջ ժամերով փակուած կը մնային: Աս բանս խել մը ժամանակ այսպէս տեւելով, հետաքրքրութիւնս բռնեց՝ թէ ինչ կը խօսին, մանաւանդ որ կը տեսնէի թէ Պելրիվ տիկնոյն յառաջունքն աւելի կը տխրեր ու օրէ օր կը հիւժեք կը մաշէր: Ուստի օր մը իրենց փակուած սենեկին քովի խցիկը պահուրդ տեցայ, ուսկից անոնց ամէն խօսածները կրնայի լսել: Աս եղանակաւ իմացայ թէ մօրեղբայրնիդ ձեր մօրին կը պահանջէր, որ իր ամուսնոյն իրեն ձգած գլուխն ու ինչքեն իրեն թողու, խոստանալով որ իրեն եւ ձեր ապրուստին հարկաւոր եղած գումարը տարէ և տարի ինք կու տայ: Ասոր վրայ երկուքն մէջ սաստիկ բանաւորութիւն մը բռնաւ: Ես՝ որ բանաւորն ծակէն կը նայէի, տեսայ որ վերջապէս տիկնոյն դողդոջուն ձեռքով այլեւայլ թղթեր բերաւ, սեղանին վրայ դրաւ, եւ իր եղբոր իրեն առջեւ դրած թղթին ստորագրեց: Մօրեղբայրնիդ աս ամէն թղթերն աւելնէն ետքը, քորջն ըսաւ.

Հիմա միտումնիդ պահեցէք, տիկնոյն, որ ալ դուք աշխարհքիս համար մեռած էք: Պատուոյս վրայ խօսք կու տամ, որ ձեզի ամենեւին քնած չի՛սանիր, քանի որ ան ծանօթ կ'ապրի: Խոստացած ստակս ճշիւ կը խրկեմ: Կրնաք Գաղղիա ալ դառնալ. բայց միշտ Նիւմին հեռու տեղ պիտի բնակիք, որպէս զի կասկածի առիթ չտար: Ատակնիդ երբեք մէկ եւ երբեք մէկալ քաղաքը կ'ընդունիք, ինչպէս որ յառաջունքն մեր մէջն որոշած կ'ըլլանք: Մեր իրարու հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ անուննիդ Գորմէյլ կ'ըլլայ: Իսկ ձեր կեցած տեղը՝ ուրիշ ինչ անուն որ կ'ուզէք, առէք, ազատ էք:

Աս խօսքերուն վրայ անչափ զայրացայ, որ մօրեղբայրնիդ երթալուն պէս, ըրած անխոհեմութիւնս Պելրիվ տիկնոջ յայտնեցի: Ասոր վրայ բարի տիկնոն այնչափ այլալեցաւ, որ ոտքս ինկաւ աղաչեց թէ Աստուծոյ սիրոյն համար լսածներս մէկու մը չ'այտնեմ, եւ ոչ իսկ տալով, մինչեւ որ ինք մեռնի եւ դուք տանն ուրիշ տարեկան ըլլաք:

Քիչ մը ետքը դէպ ի Հռոմ՝ ճամբայ ելանք, ուսկից տալով զրեց որ դուք ճամբորդութեան ատեն մեռած էք: Անկէ երկու ամիս վերջն ալ հօրաբոլորնիդ ուրիշ նամակ մ'ընդունեցաւ, որուն մէջ իրեն գոյժ կը տրուէր թէ ձեր մայրը Գաղղիա դար-

ձած ատեն՝ մեռած ըլլայ, եւ թէ իր ամուսնին ունեցած բոլոր ստացուածք կտաւ: Կաւ իր եղբորը ձգած ըլլայ:

Մնացածն արդէն գիտեք, օրիորդ. աւելորդ է նորէն յիշեցնել: Միայն պէտք է որ իմ վրաս ալ քանի մը խօսք ըսեմ: Ան կեղծեալ եղբայրն որն որ Աննաղբեր բերդը մեզի հետ բնակեցաւ, իտալացի մըն էր, որուն հետ առանց ձեր մօրը գիտուի թեան՝ ամուսնացած էի, անոր մահունէ քիչ մը յառաջ: Բայց որովհետեւ իր՝ հետս ամուսնանալուն գլխաւոր նպատակն էր՝ զձեզ կողպելու, զորն որ արդէն յառաջունքն մտքին մէջ որոշած է եղեր, անոր համար քանի մը տարի ետքը զիս թող տուաւ: Չաւերներն ալ թող տալու վրայ եղած ատեն՝ թշուառութեամբ ծովուն արեւոյցը մէջ թաղուեցաւ: Աստուած անոր հոգւոյն ողորմի:

Անա վերջին խօսքերը զրուցած ատեն մէկէն գաւթին մէջ սաստիկ խշուրտոց մը լուեցաւ: Պր. Ռիչարտոյ խցէն դուրս ելաւ. իր կնիքը, Հեղինէ եւ Աննա ալ ետեւէն գացին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ

Չկարողու վերջին անգամ Մոնթելէի ճամբուն վրայ թողուցինք: Երբ որ հօրը ապարանքը հասաւ, յառով լսեց թէ սեպուհը ծանր ու վտանգաւոր հիւանդ է: Անմիջապէս մօրը քովը դնաց եւ հարցուց թէ ինչ պատահած է:

Ո՛հ, սիրելի որդեակ, գոչեց տիկնոյն, կարծես թէ երկնից վրէժին պարտութիւնը զլուխն իջած է: Հազիւ երեք ժամ կայ, օտարական մը եկաւ, հօրը հետ տեսնուիլ ուզեց: Քառօրիկ մը չափ մէկտեղ մնալէն ետեւ՝ դուրս ելաւ, ինծի ըսաւ որ սեպուհն իմ օգնութեանս կարօտ է:

Հուտ մը սենեակը վաղցի, եւ տեսայ որ իրօք սաստիկ ջղաձգութենէ կը չարչարուէր: Անմիջապէս բժշկը կանչելու տուի, որն որ հիւանդը տեսածին պէս՝ գլուխը շարժելով անոր վրձակին ինչ սատիճանի յուսահատական ըլլալը յայտնեց. եւ թէպէտ դեղաբոլոր մը գրեց, բայց երթալու ժամանակը զմեզ քաջալերելու համար ըսած խօսքն աւելի եւս յուսահատութեան մէջ ձգեցին զմեզ: Հայրը կարծես թէ զիս բողբոլին մոռցած է: Միայն զբեղ կը հարցնէ. երբեք ալ զիջուարդ կը յիշէ: Գնա, հետը խօսէ. կարելի է՝ քու ներկայութիւնդ իրեն օգուտ մ'ընէ:

— Հանդարտեցէք, սիրելի՛ մայր, ըսաւ Կարողու՝ սաստիկ այլալեցած. յուսամ վախերնիդ չափազանց է:

Տիկնոյն լուութեամբ խուցը քաշուեցաւ. իսկ Կարողու հօրը սենեակը մտաւ: Քանի մը ժամու մէջ հիւանդութեան անոր վրայ ըրած ազդեցութիւնը տեսնելով, Համարձակեցաւ յառաջ երթալ, դրան քովը կեցաւ: Վերջապէս ինք զինքը քաջալերելով, հիւանդին անկողնոյն մօտեցաւ, սկսաւ հօրը հետ խօսիլ. բայց պատասխան չընդունեցաւ: Սեպուհը միշտ կը բանգագուշէր եւ ամենեւին բան մը չէր իմանար: Կարողու տխրութեամբ քովը նստեցաւ: